

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 3

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 23, leto 2015, številka 3

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

*Bodeča žica na slovensko-hrvaški meji december 2015 (Foto Zaklop)
Barbed wire on the Slovenian-Croatian border, December 2015 (foto Zaklop) / Filo spinato al confine tra Slovenia e Croazia, dicembre 2015 (foto Zaklop)*

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2015.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Darja Mihelič:** Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje 309
Mediatori negli accordi medievali sui confini dei territori cittadini.
L'Istria nord-occidentale nel XIII e XIV secolo
Mediators in Mediaeval Agreements on the Borders of Civic Territories: North-Western Istria in the 13th and 14th Centuries
- Gašper Mithans:** Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija 333
Rappresentazioni della zona di confine della Venezia Giulia nel discorso del nunzio Ermenegildo Pellegrinetti
Representations of the Borderland of Julian March in the Discourse of Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti
- Marta Verginella:** Displacement and Cultural Borders in the Great War. Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad 357
Le migrazioni forzate e i confini culturali durante la Grande Guerra.
L'amarezza dell'esperienza dei profughi all'interno e al di fuori dei confini della propria patria
Razseljenost in kulturne meje v veliki vojni. Trpkost begunskih izkušenj v lastni domovini in na tujem
- Jože Pirjevec:** Soočenje kulturnih, državnih, geopolitičnih in ideoloških konceptov na stiku italijanskega in južnoslovanskega prostora (1848–1975) 377
Confronto di progetti culturali, statali, geopolitici e ideologici nell'area di contatto fra italiani e jugoslavi (1848–1975)
Italian and South Slavic Spaces in Contact: Cultural, National, Geopolitical and Ideological Intertwinments (1848–1975)
- Christian Promitzer:** Yugoslavia and Beyond – the Serb Communities on the Slovene-Croat Border during the 20th Century 393
Jugoslavia e al di là di essa – le comunità serbe sul confine sloveno-croato nel XX secolo
Jugoslavija in onkraj – srbska skupnost na slovensko-hrvaški meji skozi 20. stoletje
- Bojan Godeša:** Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno 417
Gli sloveni e il problema dei confini durante la seconda guerra mondiale
Slovenes and the Problem of the Borders during WW II

- Mateja Režek:** Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje
v prvih letih po drugi svetovni vojni 433
*Il federalismo jugoslavo e i confini tra le repubbliche
nei primi anni dopo la Seconda Guerra Mondiale
Yugoslav Federalism and Inter-Republic Borders
in the First Postwar Years*
- Petar Bagarić:** Popis Jadranskog instituta u Istri 1945. godine 445
*Il censimento dell'Istituto adriatico in Istria nel 1945
The Adriatic Institute Census in Istria in 1945*
- Magdalena Najbar-Agičić:** Titova bista i „vruće“ hrvatsko ljeto.
Politička upotreba povijesti u Hrvatskoj – ljeto 2014 459
*Il busto di Tito e la “bollente” estate croata. L'uso politico della storia
in Croazia – l'estate del 2014
Tito's Bust and the “Hot” Croatian Summer. Political Use of History
in Croatia – Summer of 2014*
- Mila Orlić:** *Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il “confine orientale”:*
riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico 475
*Če me spomin (ne) vara ... Italija in njena “vzhodna meja”:
razmišljanja o zgodovini in njeni javni rabi
Se la memoria (non) mi inganna ... Italy and its Eastern Border:
Considerations on History and on its Public Use*
- Vida Rožac Darovec:** Raba preteklosti na primeru analize historične
naracije o slovensko-hrvaški meji v Istri 487
*L'uso del passato sull'esempio di un'analisi del discorso storico relativo
al confine sloveno-croato
The Use of History on the Example of an Analysis of the Historical
Discourse Concerning the Slovene-Croatian Border*
- Marko Zajc:** The Slovenian-Croatian Border: History,
Representations, Inventions 499
*Il confine sloveno-croato: la storia, le rappresentazioni, le invenzioni
Slovensko-hrvaška meja: zgodovina, reprezentacije, iznajdbe*
- Miha Kosmač:** Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja:
problematika meje in »obramba italijanstva« 511
*Il trasferimento organizzato della popolazione da Pola: problema
del confine e »difesa dell'italianità«
Organized Population Transfer from Pola: Demarcation Issues
and “Defence of Italianism”*

Katja Hrobat Virloget: Brene preteklosti. Spomini na sobivanje in migracije v slovenski Istri po drugi svetovni vojni	531
<i>Il peso del passato. Ricordi di convivenza e migrazioni nell'Istria Slovena dopo la seconda guerra mondiale The Burden of the Past. Memories on the Cohabitation and Migrations in Istria after WW II</i>	

Francesca Rolandi: Heading towards the West. Yugoslav Asylum Seekers in Italy (1955–1968)	555
<i>Diretti a occidente. I richiedenti asilo jugoslavi in Italia (1955–1968) Pot na zahod. Jugoslovanski prosilci za azil v Italiji (1955–1968)</i>	

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

<i>Keith Lowe:</i> Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni (Miha Kosmač)	575
Navodila avtorjem	579
<i>Istruzioni per gli autori</i>	582
<i>Instructions to authors</i>	586

SOOČENJE KULTURNIH, DRŽAVNIH, GEOPOLITIČNIH
IN IDEOLOŠKIH KONCEPTOV NA STIKU ITALIJANSKEGA
IN JUŽNOSLOVANSKEGA PROSTORA (1848–1975)

Jože PIRJEVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: pirjevecj@gmail.com

IZVLEČEK

Propad velikih cesarstev (najprej osmanskega, pozneje habsburškega) v 19. in 20. stoletju ter vzpon nacionalnih držav je odprl v balkanskem prostoru, v katerega delno spada tudi Slovenija, vprašanje meja. Različni politični subjekti, ki so se oblikovali, so zastavljali svoje teritorialne zahteve na zgodovinskem pravu, kar je povzročalo med sosedmi velike napetosti. Edini primer, ki odstopa od tega pravila, je primer italijansko-slovenske meje, ki je bila zakoličena šele po dolgem, več kot stoletnem procesu. Konflikt med Italijani in Slovenci je slonel pri prvih na zgodovinskih in strateških zahtevah, pri drugih pa na etničnem pravu. Gre za redek primer odstopanja od ustaljenega pravila, katerega poglavitne etape predstavlja pričujoča študija.

Ključne besede: Jugoslavija, Italija, Primorska, Julijska krajina, meje, etnični konflikti, mirovne konference

CONFRONTO DI PROGETTI CULTURALI, STATALI, GEOPOLITICI
E IDEOLOGICI NELL'AREA DI CONTATTO FRA ITALIANI
E JUGOSLAVI (1848–1975)

SINTESI

La caduta dei grandi imperi (quello ottomano prima, successivamente quello asburgico) nell'Ottocento e Novecento, come pure l'ascesa di Stati nazionali nei Balcani, di cui parzialmente fa parte anche la Slovenia, ha aperto il problema delle frontiere. I diversi soggetti politici che si sono formati, basavano le proprie richieste territoriali sul diritto storico, suscitando fra vicini grandi tensioni, spesso anche bellici. L'unico esempio che parzialmente si discosta da questa norma è quello della frontiera italo-slovena, che è stata definita dopo un lungo più che secolare processo. Il conflitto fra Italiani e Sloveni fondava, per quanto riguarda i primi su pretese storiche e strategiche, per quanto riguarda i secondi invece sul diritto naturale. Si tratta di un caso eccezionale rispetto alla regola, la cui tappe principali vengono presentate nel presente articolo.

Parole chiave: Jugoslavia, Italia, Litorale, Venezia Giulia, confini, conflitti etnici, conferenze di pace

Zaradi etnične raznolikosti in zgodovinske danosti je v balkanskem prostoru že dve stoletji problem državnih meja nadvse aktualen in pereč. Ko so se po zgledu Srbov na začetku 19. stoletja drug za drugim začeli upirati osmanskem cesarstvu tudi drugi podložni narodi (Grki, Romuni, Bolgari, Makedonci) in razen slednjih tudi dosegli suverenost, se je v prostoru vzhodnega Balkana v naslednjih desetletjih odprlo vprašanje meja med novimi mednarodnimi subjekti, kar je povzročilo huda medsebojna trenja. Vsi so namreč gradili svoje ambicije na mitični interpretaciji zgodovine, pri čemer so bili prepričani v veličino svoje preteklosti (Mazower, 2008). Od tu grška “Megali idea”, zamisel “Velike Srbije”, “Velike Bolgarije”, težnja k združitvi vsega romunskega naroda, tudi tistega, ki je bil podložen Habsburžanom, črnogorske zahteve po Boki Kotorski in makedonske fantazije o obnovitvi Samuelovega carstva (Kolstø, 2002). Ker so se ti teritorialno-politični načrti medsebojno križali in se na ta način izpodbijali, so sprožili notranje napetosti, nacionalizme in sovraštva, ki so večkrat pripeljali do oboroženih spopadov (Rožac Darovec, 2010). Stoletnemu sožitju, ki ga je podložnim balkanskim narodom vsilila turška dominacija, je v 19. stoletju vse do balkanskih vojn (1912–1913) sledila konfliktnost, za katero je metafora o Balkanu kot sodu smodnika še kako primerna (Biondich, 2011).

Tudi na zahodnem Balkanu, kjer polotok prehaja v panonski in srednjeevropski prostor, razmere niso bile bolj umirjene, čeprav je avstro-ogrsko cesarstvo uspelo obvladovati svoje podložne narode dlje od turškega. Če odmislimo Bosno in Hercegovino, ki je bila v nekakšnem limbu med Dunajem, Budimpešto in Istanbulom, ne moremo spregledati, da so tudi Hrvati gojili idejo o obnovitvi svoje srednjeveške “veličine” in da so z druge strani Slovenci zahtevali združitev vsega svojega etničnega ozemlja v eno samo upravno enoto ter pri tem zanikali upravičenost starodavnih deželnih meja med Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško, Istro in Trstom. V nasprotju s svojimi vzhodnimi sosedi, obsedenimi od zgodovine, pa so Slovenci postavljali vprašanje meje na drugačen način, saj se niso mogli nasloniti na srednjeveško slavo, temveč so izhajali iz naravnega prava, močno sorodnega deklaraciji o človekovih pravicah. Tako kot so francoski revolucionarji leta 1789 na podlagi razsvetljenskih idej trdili, da so vsi ljudje po rojstvu enaki, so tudi slovenski razumniki, ki so v prvi polovici 19. stoletja oblikovali zahtevo o Zedinjeni Sloveniji, izhajali iz prepričanja, da so narodi, ne glede na svojo zgodovinsko preteklost, med sabo enaki in morajo uživati kot etnični subjekti enako spoštovanje (cf. Chlebowczyk, 1980). To zamisel, ki so jo leta 1848 izpovedali slovenski intelektualci na Dunaju pod vodstvom znamenitega filologa Frana Miklošiča, je eden najboljših poznavalcev nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji Hans Kohn, po pravici označil kot dokaz, kakšno nepremagljivo moč predstavlja nacionalizem, če je povezan s kulturno ustvarjalnostjo (Kann, 1964, 308). Kar je brez dvoma najbolj dragocena dediščina slovenske zgodovinske izkušnje.

* * *

Zaradi svoje specifike, dejstva, da ga ne pogojuje zgodovinsko pravo, je vprašanje slovenskih meja še posebno vredno razmisleka, pri čemer se bomo v pričujoči razpravi osredotočili na problematiko meje z Italijo, ki se seveda ni pojavilo šele v trenutku, ko je leta 1918 razpadla habsburška monarhija. Če so se v letih “Risorgimenta”, torej v obdobju, ko so se borili za politično združitev Apeninskega polotoka, italijanski intelektualci

spraševali, kje so na severovzhodu meje njihove domovine, so pomislili na Italijo, kakor so jo poznali iz časov cesarja Avgusta. Njena meja je segala do Julijskih Alp in skoraj do Logatca ter zaobjemala celotno Istro, razen njene vzhodne obale. Od sosednjih regij, Noricum in Panonicum, jo je ločilo tako imenovano razvodje, torej ločnica, ki deli jadranski rečni bazen od črnomskega. Ta geografska slika, ki je bila že leta 1818 v zavesti “karbonarov”, prvih organiziranih italijanskih patriotov, je narekovala sredi štiridesetih let 19. stoletja piemontskemu generalštabu, da posveti posebno študijo alpskemu loku, ki na severovzhodu zaobjema Apeninski polotok. Pri tem je težko reči, kakšne namene je imela ta študija, saj je bila razlika med Piemontom in mogočno habsburško monarhijo tako velika, da ni bilo realno misliti na vojaško soočanje med obema državama. Leta 1845, ko je izšla zajetna knjiga “Le Alpi che cingono l'Italia considerate militarmente cosi' nell'antica come nella presente loro condizione” v dveh zvezkih izpod peresa armadnega generala Annibala Di Saluzza, si pač nihče ni mogel predstavljati, da bo do spopada prišlo že čez tri leta, v času marčne revolucije, in da bo leta 1859 Piemont z odločilno pomočjo Francozov Napoleona III. v Lombardiji ponižujoče premagal Avstrijce. Vsekakor pa je knjiga razkrivala teritorialne ambicije in nacionalne aspiracije Italijanov, temelječe na tisočletni zgodovini, kot je razvidno že iz njenega naslova. Izvedenci piemontskega generalštaba so prepotovali celotno območje, kjer se srečujeta italijanski oziroma furlanski element s slovensko-hrvaškim in natančno popisali vsako vas in vsako geografsko značilnost, kakor da bi morali v omenjenem prostoru jutri nastopiti ofenzivno, to pa so storili še enkrat pred izbruhom prve svetovne vojne (Čok, 2015).

Pri tem je treba tudi reči, da so istočasno patrioti Risorgimenta pod vplivom Giuseppa Mazzinija odkrivali južnoslovanski svet in govorili o bratstvu med Italijani in slovanskimi narodi na Balkanu ter o nuji skupnega boja proti Habsburžanom (Reill, 2012). Na etnično stvarnost severnojadranskega prostora so v času pred “pomladjo narodov” leta 1848 gledali z velikim zanimanjem in brez zgodovinskih predsodkov, kot priča dejstvo, da so Mazzinijevi privrženci v krogu prve italijanske kulturne revije v Trstu “La Favilla” govorili o mestu kot o “pristanišču bodoče Slavije” (Pirjevec, 1977, 66–69). Takšna naravnost pa ni trajala dolgo. Eden najpomembnejših sodelavcev omenjenega lista Pacifico Valussi, ki se je v času revolucije preselil v Benetke, torej v uporniško Republiko sv. Marka, je namreč v listu “Il Precursore” zagovarjal idejo, da naj bi vsa vzhodnojadranska obala od Devina do Boke Kotorske postala vezni člen med prihodnjo Italijo in Jugoslavijo. Mislil je na prosto pristaniško območje, ki naj bi preprečilo, da bi prišlo med obema državama do “dolgega in strašnega spopada” za nadvlado nad tem ozemljem, in ugotavljal, da naj čas določi, kateremu narodu bo pripadalo (Pierazzi, 1971). Zavedal se je torej, kako potencialno nevarno je lahko mejno vprašanje, če se na obalah jadranskega morja na ruševinah habsburške monarhije oblikujeta dve nacionalni državi, zato je konfliktnost med njima skušal rešiti s kompromisno, čeprav začasno državo-blazinico.

Ko je Italija na začetku šestdesetih let zares nastala, so tudi patrioti Mazzinijevega kova ubrali bolj nacionalistične strune. Sam Mazzini je leta 1860 v znamenitem spisu “Dolžnosti človeka” še izrazil mnenje, da sega Italija do izvirov Soče in ne čez (Pierazzi, 1971). S to trditvijo pa se njegovi somišljeniki in privrženci niso strinjali. Ko je namreč isto tezo postavil hrvaški agitator Evgen Kvaternik, so ga odločno zavrnil, češ da ni

točna, ker zaobjemajo italijanske meje celo Istro in segajo do Kvarnerja, pač v skladu z znamenitim Dantejevim verzom iz Božanske komedije: “Si come Pola presso del Carnaro/che Italia chiude e i suoi termini bagna”. To trditev je po nastanku italijanske države prevzel Pacifico Valussi, leta 1866 pa tudi sam Mazzini, s čimer je bila pokopana ideja o italijansko-slovanskem bratstvu. Pri tem je zanimivo, da so italijanski avtorji, ki so se ukvarjali z vprašanjem tako imenovane “vzhodne” meje, polemizirali s Hrvati, povsem pa so spregledali Slovence in njihove zahteve glede lastne “zahodne” meje. V kolikšni meri sta jim bila neznana slovenski svet in njegova politična misel ne samo v 19., temveč tudi v poznem 20. stoletju, priča na primer dejstvo, da v monumentalni razpravi Diega De Castra “La questione di Trieste”, ki je izšla leta 1981, Kozlerjev zemljevid slovenskih dežel iz leta 1853 sploh ni omenjen, čeprav zahteva za bodočo Zedinjeno Slovenijo mejo na Soči in celo preko nje. Tudi znamenita oda Simona Gregorčiča, v kateri “goriški slavček” preroško napoveduje spopad z Italijani ob tej usodni reki in jo z nacionalističnim patosom, prav nič primernim za katoliškega duhovnika, poziva, naj, ko pride čas, nabrekne svoje vode in v njih utopi pohlepnega “sovraga”, ni našla med Italijani posebnega odziva (Cronia, 1958). V potrditev pač ugotovitvi, da Slovenci kot “nezgodovinski narod” za italijanski establišment niso bili nasprotnik, ki bi ga bilo vredno upoštevati. Razen za tržaške iredentiste, ki so se bali slovenskega socialnega, kulturnega in političnega vzpona, saj so Slovence videli kot predstražo tistega “panslavizma”, ki je bil od šestdesetih let 19. stoletja dalje njihova nočna mora (Čok, 2015).

Ko je izbruhnila prva svetovna vojna, je italijanska vlada začela tehtati, na katero stran se ji splača stopiti, na stran osrednjih cesarstev, Avstro-Ogrske in Nemčije, s katerima je bila v zavezništvu, ali na stran Antante. V tem kontekstu problem celovitosti slovenskega etničnega prostora zanjo ni bil relevanten. Ko sta predsednik rimske vlade Antonio Salandra in njegov zunanji minister Sidney Sonnino začela pogajanja najprej z Avstro-Ogrsko, nato pa s Francijo, Veliko Britanijo in Rusijo, ju usoda slovenskega naroda ni zanimala. V zameno za nevtralnost sta od Dunaja zahtevala mejo na Soči in ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, od Antante pa v zameno za vstop v vojno mejo na zgoraj omenjenem razvodju. Stanje duha, ki je vladal v Italiji, je najbolj zgovorno tolmačil znameniti pesnik Gabriele D'Annunzio: 20. maja 1915, ko je italijanski parlament potrdil vojno napoved Avstro-Ogrski, je D'Annunzio navdušeno množico nagovoril z naslednjimi “krilatimi” besedami: “Ne bojimo se svoje usode, ampak ji gremo pojoč naproti. Svinčena starčevska teža nas duši: toda, glejte, naša mladost je zagrmela nenadoma kot strela. V vsakem od nas živi mladostni duh viteških dvojčkov (misli na kipa bajeslovnih Dioskurov), ki stražita Kvirinal. Nocoj se bosta spustila do Tibere, da pod Aventinom napojita svoje konje, preden odjahata proti Soči, ki jo bomo pordečili z barbarsko krvjo” (Pirjevec, 1979, 181).

Ko govorimo o odločitvi italijanskega parlamenta, da napove vojno Avstro-Ogrski, naj povemo, da je uradno izvedel o vsebini tajnega Londonskega pakta, s katerim se je aprila 1915 Italija pridružila silam Antante, šele 13. februarja 1918, potem ko ga je po oktobrski revoluciji objavil moskovski list “Izvestja” (De Castro, 1981, 53). Salandra in Sonnino, kralj Viktor Emanuel III. in italijanski generalštab so pahnili Italijo v vojno, ki je terjala na stotisoče žrtev, ne da bi o svojih osvajalskih in imperialističnih načrtih seznanili parlament, čeprav naj bi ta predstavljal italijanski narod. Kako kritično so o njihovi poli-

tiki sodili Britanci, je razvidno iz zapisa londonskega premiera Herberta Asquitha, ki je na predvečer podpisa Londonskega pakta sporočal svoji prijateljici Venetii Stanley: “Kabinet [...] se je moral posvetiti razpravi, kako najbolj poceni kupiti takojšnjo intervencijo [v vojno] tiste požrešne, jeguljaste in perfidne sile, ki se imenuje Italija. Ona na široko odpira svoja usta” (Pirjevec, 2007, 70).

Čeprav poseg Italije v vojno ni imel tistega vojaškega pomena, ki so si ga obetale antantne sile, je izšla savojska kraljevina kot zmagovalka iz svetovnega spopada, toda ne tako odločilno kot je pričakovala. Njena šibkost je bila predvsem v tem, da so se mednarodne razmere od maja 1915, ko je stopila v vojno, radikalno spremenile, saj Združene države Amerike, ki so s svojim posegom na strani Antante odločile poraz osrednjih cesarstev, niso priznavale tajnega Londonskega pakta. Razpad Avstro-Ogrske, s katerim na začetku vojne ni računal nihče, in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918, ki je zahtevala mejo na Soči, sklicujoč se na etnično načelo, sta Italijanom hudo prekrizala načrte in vzbudila v njihovem javnem mnenju občutek opeharjenosti. Veliki kovač propagandnih sloganov Gabriele D'Annunzio je verno tolmačil mnenje številnih propagandističnih krogov, ko je govoril o “pohabljeni zmagi” in s tem odločilno prispeval k uveljavitvi političnega mita, kakor pravi zgodovinar Gaetano Salvemini (1999), ki je postal eden od temeljev nastajajočega fašizma. Salandra in Sonnino sta na Pariški mirovni konferenci sicer zahtevala dobesedno izpolnitev Londonskega pakta, toda ker nista imela zadostne mednarodne podpore, je vlada, ki sta ji načelovala, padla. Njuna naslednika, premier Giovanni Giolitti in zunanji minister grof Gaetano Sforza sta bila treznejša in sta pristala na revizijo Londonskega pakta, vsaj kar zadeva Dalmacijo, o kateri sta tako in tako vedela, da je ni mogoče strateško zavarovati. Ceho za njuno popustljivost so plačali v prvi vrsti Slovenci, kajti rapalska pogodba, ki sta jo v ligurskem počitniškem mestecu podpisali rimska in beograjska vlada 13. novembra 1920 in z njo zakoličili mejo med državama, je odtrgala od matice tretjino njihovega ozemlja in prisilila okrog 300.000 Slovencev v podaništvo kralja Viktorja Emanuela III. Slednji je v prestolnem govoru obljubil, da bo Italija vodila do novih “tujerodnih” državljanov politiko, ki bo v skladu z njeno dvatisočeno kulturo, kar pa je ostalo zapisano le na papirju (Kacin Wohinz, Pirjevec, 2000, 35).

S popustljivostjo Giolittija in Sforze se ni strinjal Benito Mussolini, ustanovitelj fašističnega gibanja, ki je 20. septembra 1920 z odmevnim govorom v Pulju takole napovedal svojo politiko v jadranskem prostoru: “Kakšna je zgodovina fašizma? Briljantna! V Milanu smo zažgali “Avanti” (list socialistične stranke). Uničili smo ga tudi v Rimu. V času volilnega boja smo z revolverji streljali na naše nasprotnike. V Trstu in v Pulju smo požgali hrvaški Narodni dom [Misli je seveda na požig slovenskega Narodnega doma v Trstu, 13. julija 1920, in hrvaškega v Pulju, ki so ga požgali tri dni kasneje]. Do slovan-ske rase, ki je manjvredna in barbarska, ne gre voditi politike sladkorčka, ampak politiko palice. Italijanske meje morajo biti Brenner, Snežnik in Dinarske Alpe, tiste v Dalmaciji, na katero smo pozabili [...] Naš imperializem mora doseči pravične meje, ki sta jih začrtala Bog in narava, in ki jih hočemo razširiti v Sredozemlje. Končajmo z evangelijskimi bedastočami” (Contropiano, 2014). Ta program, sloneč na darvinističnih načelih boja za obstanek in prevlade močnejšega nad šibkejšim, je Mussolini začel udejanjati, ko se je

konec oktobra 1922 z znamenitim “maršem na Rim” polastil oblasti. V Julijski Benečiji, kakor so Italijani preimenovali avstrijsko Primorje, je razvil proti Slovencem in istrskim Hrvatom brezobzirno raznarodovalno politiko, ki je slonela na ideologiji predvojnega irendentizma, odločno sovražnega do Slovanov (oziroma “ščavov”, kakor so jim prezirljivo rekli) (Hametz, 2005).

Vrhunec je politična vizija italijanskega “duceja” dosegla po 6. aprilu 1941, ko je v zavezništvu z Adolfom Hitlerjem napadel in razkosal Jugoslavijo. S tem je uresničil Londonski pakt, saj si je prisvojil del osrednje Dalmacije, obenem pa ga tudi prekoračil z zasedbo Ljubljanske pokrajine. Imel je še večje ambicije, kakor pričajo njegova tajna pogajanja s četniki za hrbtom Nemcev in Hrvatov za razdelitev zahodnega Balkana med Veliko Srbijo in Veliko Italijo. Tem megalomanskim načrtom je bilo konec, ko so se 10. julija 1943 Anglo-Američani izkrcali na Siciliji, kar je povzročilo padec Mussolinijevega režima. “Duceju”, ki ga je dal kralj Viktor Emanuel III. aretirati, je kot premier vlade sledil maršal Pietro Badoglio z nalogo, da doseže premirje z zahodnimi zavezniki. Osmega julija 1943 je Italija kapitulirala, kar je Nemce prisililo, da so zasedli velik del Apeninskega polotoka in na severu ustanovili tako imenovano Salojško republiko, marionetno državo pod vodstvom Mussolinija, ki ga je dal Führer na vratolomen način osvoboditi. Pri tem ne gre spregledati dejstva, da je že takrat Italija v bistvu izgubila Julijsko Benečijo, saj so jo Nemci združili z Ljubljansko in Videmsko pokrajino v “Operacijsko cono Jadransko primorje” (Operationszone Adriatisches Küstenland), v kateri so prevzeli civilno in vojaško oblast. Ne more biti dvoma, da bi to področje skupaj z “Alpen Vorland” – “Alpsko predgorje” (Južno Tirolsko in Tridentinsko) priključili Tretjemu rajhu, če bi zmagali v vojni. Za to potezo so se odločili ne samo zato, ker so smatrali, da Jadransko primorje po svoji zgodovinski tradiciji spada v srednjo Evropo, temveč tudi zato, ker so se bali britanskega izkrcanja na jadranski obali v prepričanju, da bi enote Združenega kraljestva v povezavi z lokalnimi partizani lahko postale zanje nadvse nevarne (Pirjevec, 2007, 191–197). Do izkrcanja, v katerega je Hitler dolgo verjel, ni nikoli prišlo, pač pa so se v Primorju posebno po 8. septembru 1943 močno okrepili hrvaški in slovenski partizani, ki so enostransko proglasili priključitev ozemlja, zasedenega s strani Italije po prvi svetovni vojni, k svojim nastajajočim republikam oziroma k bodoči Jugoslaviji. Da poudari te načrte za aneksijo in jim da večjo težo, je maršal Tito marca 1945 organizirali poleg treh že obstoječih še četrto armado, katere naloga je bila, da čim prej prodre do Soče. To se je res zgodilo, kajti enote omenjene armade, pa tudi slovenskega IV. korpusa, so po hudih bojih z nemško Wehrmacht, konec aprila zasedle skoraj celotno področje na skrajnem severu Jadrana in 1. maja stopile v Trst in Gorico. S tem so Italijani Julijsko krajino izgubili še enkrat, saj so bili Jugoslovani odločeni, da na osvobojenem ozemlju tudi ostanejo, verujoč v svojo pravico, ki je temeljila na govorici orožja in na etnični pripadnosti večine lokalnega prebivalstva slovenskemu in hrvaškemu narodu (Pirjevec, 2007, 298–308; Pirjevec, Ramšak, 2014, 75; Godeša, 2014).

To pa so bili načrti brez krčmarja, kajti konec druge svetovne vojne je zaznamoval nastajajoči konflikt med samimi zavezniki protihitlerjevske koalicije, konkretno med zahodnimi zavezniki in Sovjeti, predstavniki dveh različnih oziroma nasprotujočih si ide-

oloških nazorov: kapitalizma in socializma. Ker so bili partizani, ki jih je organiziral in vodil Josip Broz Tito, pod vplivom komunistične partije in niso skrivali svoje privrženosti sovjetskemu bloku, se britanski premier Winston Churchill in novi ameriški predsednik Harry S. Truman nista mogla sprijazniti z mislijo, da bi ostali v Trstu in Gorici, se eventualno povezali z italijanskimi komunisti v severni Italiji in s tem ogrožali njun strateški in politični nadzor nad Apeninskim polotokom. Churchill je že 11. marca 1945 zaupno pisal svojemu zunanjemu ministru Anthonyju Edenu: “Tita pustimo, naj se kuha v svojih gorah v grenkem balkanskem zosu. Če pa bomo naklonjeni italijanskim zahtevam, kar zadeva zgornji Jadran, bomo lahko vplivali na italijansko notranjo politiko proti komunistom in divjakom, ki bi lahko pripomogli k razpadu italijanske države. Moje naklonjenosti do Jugoslavije je konec [...]. Po drugi strani pa upam, da Italijo še lahko rešimo boljševiške kuge” (Biber, 1981, 492).

Ta način razmišljanja je povzročil maja 1945 hudo napetost med Jugoslavani in Anglo-Američani, ki so bili pripravljene uporabiti tudi silo, da Titove enote prisilijo zapustiti sporno območje. Ker Stalin v svojem realizmu ni bil pripravljen nategovati odnosov z zahodnimi zavezniki, je moral Tito popustiti in na začetku junija ukazati umik jugoslovanske armade iz Trsta in Gorice. Pri tem je treba poudariti, da vladi v Londonu in v Washingtonu nista zahtevali, da partizani evakuirajo celotno Julijsko krajino do rapalske meje, ki je bila na papirju še vedno “vzhodna” meja Italije, temveč so Julijsko krajino v sporazumu z Beogradom razdelili na dve coni: cono A, ki je zaobjemala Soško in Vipavsko dolino, Gorico, Trst in del Krasa, in cono B, v katero so bila vključena preostala že italijanska področja, vključno z Istro, razen Pulja (tega so Britanci in Američani pridržali zase). V coni A so slednji uvedli svojo vojaško upravo, kar so storili tudi Jugoslavani v coni B, pač v pričakovanju mirovne konference, ki naj bi uredila odnose med zmagovalci in poraženci ter na novo zakoličila mejo med Jugoslavijo in Italijo.

To dejstvo je samo po sebi govorilo, da je rapalska meja preživeta, s čimer pa se Italijani, ki so sredi vojne spretno zamenjali zaveznike in so v očeh zahodnjakov veljali kot “kobelineranti”, niso mogli sprijazniti. O tem priča med drugim obširen memorandum, ki ga je neki italijanski “Študijski in publicistični center za mednarodno spravo” posvetil v tem času Julijski krajini oziroma Julijski Benečiji in ga poslal zahodnim zaveznikom. V besedilu so predstavljeni stari in novi razlogi, zakaj omenjena dežela pripada Italiji, začevši z zgodovino in geografijo iz časov starega Rima. Poudarek je seveda tudi na razkoraku med italijansko in slovansko civilizacijo, na žrtvah, ki jih je v prvi svetovni vojni utrpela Italija, ter na njenih obrambnih in strateških potrebah. Poleg teh tradicionalnih argumentov se pojavlja še nova teza, ki je dokaj drzna, upoštevajoč dejstvo, da je bila Salojska republika še pred kratkim zvesti vazal Hitlerjeve Nemčije. Italija, so trdili pisci omenjenega memoranduma, je del zahodnega demokratičnega sveta in ne namerava nadaljevati proti “Slovanom” represivne fašistične politike: “Če govorimo na splošno, ali naj ob priznanju napak in krivic zaključimo, da sta maščevanje in osveta najboljši politični sredstva za popravljanje storjenega zla? Ali naj bodo Slovani osvobojeni italijanske dominacije zato, da bodo Italijani podvrženi Slovanom?” Oba sklopa navedenih argumentov v prid rapalske meje, ki ju zaznamuje komaj prikrit rasizem, povezuje strašilo “panslavizma”, ki da je še vedno “ogromna in agresivna sila”, s katero je treba računati

in se je bati. “Dardanele in Jadran sta dve poti, preko katerih se panslavizem pripravlja na vdor v Sredozemlje”.¹

Za tako razmišljanje zahodnjaki sicer niso bili gluhi, čeprav je treba ugotoviti, da v času pariške mirovne konference, ki se je v raznih fazah odvijala celo leto 1946, Italija ni mogla odločilno vplivati na to, kje bo tekla njena “vzhodna” meja. O njej so v bistvu odločali v Washingtonu, Londonu in Moskvi, pri čemer je na diplomatsko igro, v katero je bilo vpeto omenjeno vprašanje, odločilno vplival izbruh hladne vojne med vzhodnim in zahodnim blokom. Meja med Italijo in Jugoslavijo je tako dobila mednarodni pomen, ki bi ga sicer ne imela, in je angažirala zunanje ministre velikih sil v dolg in kompleksen pogajalski proces, v katerem je samo sovjetski minister Vjačeslav Molotov zagovarjal jugoslovanske interese. Pa še on s pomislekom, kakor priča epizoda, ki jo v svojem spominskem zapisu omenja hrvaški akademik Mijo Mirković, član jugoslovanske delegacije v Parizu. Na nekem sprejemu je Molotov pristopil k članom delegacije: “Vi Jugoslavjani?”, “Da”. “Vi hočete Terst?” “Da”. “Hočete tože Genovo, tože Livorno?” (Mirković, 1981, 144).

Rezultat pogajanj med tremi velikimi je bil kompromis, ki ga je predlagal njihov četrti kolega, francoski zunanji minister Georges Bidault. Mejo med Italijo in Jugoslavijo od gore Peč, nedaleč od Rateč in Podkloštra v Avstriji, do Medje vasi so premaknili proti zahodu, tako da je zaobjela celo Soško in Vipavsko dolino in velik del Brd in Krasa. Gorico so odtrgali od njenega naravnega zaledja in jo dali Italiji. V obalnem pasu od Devina do Novigrada v Istri, ki je bil etnično najbolj raznolik, saj je bilo podeželje po večini slovensko in hrvaško, mesta in mesteca ob morju in v notranjosti italijanska, pa so ustanovili Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki naj bi bilo pod zaščito Združenih narodov. To salomonsko rešitev so Italijani sprejeli z ogorčenjem, kajti vzela jim je ozemlja, o katerih so bili zaradi stoletne iredentistične propagande prepričani, da so “italianissimi”, prav tako pa so bili tudi Jugoslovani, v prvi vrsti Slovenci, s svoje strani prepričani, da je reka Soča njihova naravna meja na zahodu. Za Slovence, ki so sicer priznavali, da je večina prebivalstva v Trstu italijanske narodnosti, a so obenem trdili, da gre za enklavo, ki spada k zaledju, je pomenila izguba jadranskega pristanišča posebno hud udarec, kajti odrezala jih je od morja, h kateremu so težili od leta 1848 dalje. Tako Rim kot Beograd sta se upirala, da bi podpisala mirovno pogodbo, na koncu pa sta, čeprav z javno izraženi zadržki, vendarle klonila pod pritiskom svojih mednarodnih pokroviteljev. Desetega februarja 1947 so njuni predstavniki podpisali mirovno pogodbo, ki naj bi stopila v veljavo naslednjega 15. septembra. Vprašljivo je, kako bi se stvari razvijale dalje, če bi se leta 1947 med velikimi silami hladna vojna še dodatno ne zaostila. V tem kontekstu so se v Washingtonu in Londonu začeli spraševati, ali je smotno ustanoviti STO. Ta država-blažina, v kateri naj bi vsi njeni narodi – Italijani, Hrvati in Slovenci – po statutu, priloženemu k mirovni pogodbi, prvič v zgodovini uživali enake pravice, naj bi namreč nastala tako, da bi Varnostni svet OZN imenoval njenega guvernerja. Po umestitvi naj bi ta razpisal volitve, na podlagi katerih bi se sestala Narodna skupščina in oblikovala vlado.

1 TNA-WO 220/502 XCA/67055, Italian Centre of Studies and Publications for International Reconciliation. Memorandum no. 2, Julian Venetia, 1. 11. 1945.

Komaj bi bila vzpostavljena nova uprava in bi guverner sodil, da lahko zagotovi javni red, naj bi tuje čete zapustile STO (še vedno razdeljeno na cono A in B pod anglo-ameriško oziroma jugoslovansko vojaško upravo), kajti po pogodbi naj bi bilo področje demilitarizirano in nevtralnno (DSP, 1985, 155–164).

V Washingtonu in Londonu so v teku leta 1947 postali dokaj skeptični, ali bi bila taka ureditev lahko trajna. Ker so gledali na Jugoslavijo kot na predstražo Sovjetske zveze, ne da bi se zavedali, kako krhki so odnosi med Titom in Stalinom, so bili prepričani, da bi demilitarizirano STO postalo lahek plen agresivnega vzhodnega sosedu. Da to preprečijo, so sklenili, da svojih čet iz cone A, torej iz Trsta, ne bodo umaknili. Kako to doseči, ne da bi odkrito kršili določila Pariške mirovne pogodbe? Preprosto: sklenili so, da bodo v Varnostnem svetu OZN bojkotirali izvolitev guvernerja in s tem zavrli tisti ustavni proces, ki naj bi STO priklical v življenje. Ta maneuver se je posrečil, kar pomeni, da je bilo STO sicer ustanovljeno, a samo deklarativno, kajti v resnici je ostajalo razdeljeno na vplivni sferi obeh nasprotujočih si taborov. V tem kontekstu o enakopravnosti med njegovimi etnijami seveda ni bilo govora, saj so v coni A Britanci in Američani odkrito ščitili Italijane, v coni B pa Jugoslovani Slovence in Hrvate (Pirjevec, 2007, 368–376).

Ker se jim je bojkot izvolitve guvernerja posrečil, so šli Američani in Britanci še dlje. Osemnajstega aprila 1948 so bile razpisane v Italiji parlamentarne volitve, v pričakovanju katerih sta se izoblikovala dva bloka, prozahodni, s Krščansko demokracijo na čelu, in levičarski s Komunistično partijo Italije (KPI) in Socialistično stranko, združenima v Ljudsko fronto. Zaradi težkih gospodarskih razmer, ki so v prvih povojnih letih pestile Italijo, je bila slednja tako močna, da ni bilo mogoče izključiti njene zmage. To bi pomenilo, da bi Ljudska fronta prišla na oblast na legitimen način, česar zahodni zavezniki, ki so imeli na polotoku svoje vojaške baze in so ga smatrali za sestavni del svojega obrambnega sistema v odnosu do Sovjetske zveze, nikakor niso bili pripravljeni dovoliti. Napeli so zato vse sile, da tudi s pomočjo papeža Pija XII. podprejo Krščansko demokracijo, in jo finančno ter propagandistično čim bolj okrepijo. Ena od potez, ki se je najbolj obrestovala, je bila vezana tudi na STO. Dober mesec pred volitvami so namreč Američani, Britanci in Francozi naslovili na Sovjetsko zvezo tako imenovano "tristransko noto", s katero so ji predlagali revizijo mirovne pogodbe z Italijo. V njej so ugotavljali, da STO nima perspektive, ker Varnostni svet ni zmožen imenovati njegovega guvernerja, zato so predlagali, da bi celotno ozemlje – tako cono A kot cono B – vrnilo Italiji. V Washingtonu, Londonu in Parizu so se dobro zavedali, da gre za predlog, ki ga Sovjetska zveza ne bo sprejela in ki bi ga morali potrditi tudi drugi podpisniki mirovne pogodbe, začevši z Jugoslavijo. Zavedali pa so se tudi, da bo italijansko javno mnenje sprejelo noto kot izvršeno dejstvo in reagiralo na pričakovani način. Zares si je na volitvah 18. aprila Krščanska demokracija zagotovila v parlamentu absolutno večino in s tem izničila vsako upanje Ljudske fronte, da prevzame oblast (Pirjevec, 2007, 378–385).

V atmosferi hladne vojne, ki se je razmahnila po porazu Hitlerjeve Nemčije, se spopad med nasprotujočimi si velesilami ni kazal samo v pospešenem oboroževanju in vedno bolj strupeni medijski polemiki, temveč je divjal tudi v zakulisju. Kar zadeva zahodnjake, so že pred koncem vojne začeli razmišljati, da bi organizirali v primeru spopada s Sovjeti na področjih, ki bi jih zasedla Rdeča armada ali z njo povezane vojaške sile, v našem

primeru Jugoslovanska armada (JA), pomožne oborožene enote, zmožne gverilskega delovanja. Šlo je za tako imenovano strukturo "stay behind", ki je v obmejnem pasu med Italijo in Jugoslavijo in v coni A STO postala odločujoč element v protikomunističnem, pa tudi v protislovenskem boju. Njeni pripadniki so bili rekrutirani med bivšimi kršćansko ali liberalno usmerjenimi antifašisti, h katerim so kmalu pristopili tudi nostalgiki propadlega režima, ki so na ta način dobili novo legitimnost. Razsežnosti tega paravojaškega fenomena so bile dolgo državna tajnost, kar pomeni, da jih zgodovinarji začenjajo natančneje razkrivati šele v zadnjih letih, ko so postali dostopni arhivski viri, čeprav o njegovem delovanju že dolgo ni bilo dvoma. Vsekakor je akcija, vezana na tajne službe in na redno vojsko, močno pripevala k medetnični napetosti v obmejnem prostoru in pospeševala sovražnost med sosednjimi narodi (Cernigoi, 2015). K temu je treba dodati še fenomen tako imenovani "ezulov", večinoma Italijanov iz Dalmacije in Istre, ki so se po vojni v raznih migracijskih valovih naselili v coni A STO ali na italijanski strani meje in ki so prinesli s seboj vse tradicionalne predsodke do "ščavov", dodatno podkrepjene z nedavno ubežniško izkušnjo (Pirjevec, 2012, 25–234; Ballinger, 2003; Kosmač, 2015). Svoje je prispevala tudi medvojna in povojna represivna akcija proti "fašistom", ki so jo udeleževale partizanske oblasti s krutostjo, ki je imidžu osvobodilnega boja bolj škodila kot koristila. Polemika glede "fojb", kraških jam, v katerih so končali nasprotniki jugoslovanskega odporiškega gibanja (čeprav v skromnejšem številu, kot trdi italijanska stran), so se po vojni razmahnilo v dobro usklajeno propagando, ki traja že desetletja in katere žrtev so še danes zamejski Slovenci (Pirjevec, 2012, 25–234; Klabjan, 2013).

V te strupene razmere, ko je bilo videti, da je prostor za dialog med Slovenci in Italijani le na skrajni levici, je treščil Informbiro, kakor pravimo razmeram, ki so nastale po 28. juniju 1948, ko je Stalin sklenil izključiti Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ) iz omenjene organizacije. Moskovski "hozjajin" (gospodar) je že dolgo gledal na Tita z nezaupanjem, ker ga je imel za preveč ambicioznega v zunanji politiki, pri čemer je bil tako zagledan v svojo moč, da je računal z njegovim naglim propadom. Kar pa se ni zgodilo, saj je Tito imel podporo v močni vojski in policiji, ki sta zrasli iz osvobodilnega boja, pa tudi med večino prebivalstva. Bil je tudi tako prožen, da se ni zaprl v ideološko ortodoksijo, temveč je v svojem ključovalnem stališču kmalu začel iskati zaščito na Zahodu, kjer so s svoje strani po prvem presenečenju zlahka razumeli, kakšen psihološki, a tudi strateški pomen ima zanje razkol v "monolitnem" sovjetskem bloku (Pirjevec, 2012, 223 in dalje; Režek, 2005). V kontekst teh političnih premikov je treba vključiti tudi dogajanja v Trstu, kjer je najprej prišlo do spopada znotraj lokalne komunistične partije, katere člani so bili pozvani, naj se odločijo, na katero stran stopiti: na stran Stalina ali Tita. Večina, med njimi tudi številni Slovenci, je ostala zvesta Stalinu in le peščica se je odločila za Tita. To je pomenilo, da se je razbila edina močna projugoslovanska stranka, ki je delovala na področju cone A, kar je Anglo-Američane utrdilo v prepričanju, da bi bilo najbolj primerno in da bo tudi mogoče vrniti Trst Italiji. Z druge strani se je radikalno spremenil njihov odnos do Jugoslavije, ki v njihovih očeh ni bila več predstraža sovjetskega bloka na Jadranu, temveč je, nasprotno, postala branik Zahoda pred možnim komunističnim napadom. Dejstvo, da je Tito s svojimi divizijami varoval Ljubljanska vrata pod Nanosom (najlažji prehod iz panonske nižine v Padanijo), in da je oddaljil vplivno območje Rdeče armade za

dvesto kilometrov v zračni črti od Jadrana, je bilo zanje neprecenljivega pomena. Zaradi tako radikalno spremenjenih razmer so se začeli tudi spraševati, kakšen smisel ima, da v coni A STO vzdržujejo 10.000 mož, in ali ne bi bilo bolje rešiti tržaško vprašanje tako, da bi področje razdelili med Italijo in Jugoslavijo (Pirjevec, 2007, 388–400). Proti temu odstopu od “tristranske note” je odločno nastopila rimska vlada, ki se predvsem iz notranjepolitičnih razlogov ni nameravala odpovedati tezi, da njena suverenost nad ozemljem med Devinom in Novigradom ni nikoli ugasnila, ker STO ni nikoli prav zaživelo. Zaradi njenega odklonilnega odnosa do kakršnegakoli sporazuma z Jugoslavijo je tako prišlo do diplomatskega vozla, ki ga kljub tajnim pogajanjem nikakor ni bilo mogoče razvozlati. Šele ko je poleti 1953 po volilnem porazu, ki jo je oropal absolutne večine v parlamentu, padla vlada Alcideja De Gasperija, je prišlo do premika. De Gasperiju je kot premier sledil Giuseppe Pella, ki se je opiral na desnico in je zato ubral bolj agresivno nacionalistične strune. Da premakne tržaško vprašanje z mrtve točke, je Pella ukazal nastop italijanskih vojaških enot na mejo s STO, kakor da bi ga nameraval zasesti. Na to izzivanje je Tito odgovoril 6. septembra 1953 z znamenitim govorom na Okroglici blizu Gorice, v katerem je zasmehljivo govoril o italijanskih “junakih, ki mahajo z leseno sabljo”. To je dalo dodatnega netiva medsebojni polemiki, hkrati pa je prepričalo Američane in Britance, da so Italijani in Jugoslovani, zasvojeni od lastne retorike, nezmožni ustvarjalnega dialoga. Zato sta vladi v Washingtonu in Londonu sklenili, da bosta ukrepali samostojno (in samovoljno). S tako imenovano “dvostransko noto”, predano beograjski in rimski vladi 8. oktobra 1953, sta naznanili, da nameravata umakniti svoje enote iz cone A in jo prepustiti Italiji, cona B pa naj bi ostala Jugoslaviji. Pella je to odločitev tolmačil kot veliko zmago, saj bi dobil Trst, če bi se udejanjila, ne da bi se mu bilo treba odpovedati zahtevam v coni B. Prav zaradi tega razloga Tito “dvostranske note” ni mogel sprejeti, kajti predobro se je zavedal, da bi v tem primeru italijanskega iredentizma ne bilo več mogoče brzdati. Tudi iz notranjepolitičnih pomislov je zato nastopil zelo ostro in v dveh govorih v južni Srbiji in v Skopju zagrozil, da bo v cono A stopil tudi jugoslovanski vojak, komaj bo vanjo stopil italijanski. Da bi podčrtal, kako resno misli, je ukazal delno mobilizacijo in okreplil prisotnost JA v obmejnem prostoru (Pirjevec, 2007, 427–447). Nekaj časa je bilo videti, da je spopad med državama neizbežen, čeprav si tega nihče v resnici ni želel. Nasprotno, v zakulisju so takoj stekla diplomatska pogajanja, kako razvozlati zapleteno vprašanje, pri čemer so se konstruktivne rešitve še najbolj bali italijanski nacionalisti. Da jo preprečijo, so na začetku novembra 1953 “proslavili” obletnico prihoda italijanske vojske v Trst leta 1918 z manifestacijami, ki so se izrodile v incidente, v katerih je izgubilo življenje šest ljudi. Kot so razkrile zadnje raziskave, je vprašljivo, če niso padli pod streli italijanskih skrajnežev, čeprav so bili za njihovo smrt obtoženi mestni redarji, ki so bili pod komando Britancev (Cernigoi, 2015, 48–54).

Kljub tem krvavim dogodkom, je mirovni proces na diplomatski ravni vendarle stekel. Na začetku februarja 1954 je prišlo do pogovorov med predstavniki treh držav, ki so upravljale STO, z namenom, da najdejo rešitev, ki naj bi zadovoljila tako Italijane kot Jugoslovane. Kar zadeva slednje, so se sicer strinjali z razdelitvijo ozemlja, zahtevali pa so zaščito slovenske manjšine v coni A, dostop Slovenije do morja s primernim pristaniščem, in zagotovilo, da Američani in Britanci v bodoče ne bodo podpirali italijanskih ire-

dentističnih zahtev. Ko so bila ta vprašanja rešena, je bilo treba še prepričati Italijane, da jih sprejmejo. Sledil je drugi krog pogajanj, tokrat med zahodnimi zavezniki in predstavniki rimske vlade, ki so se sklenila septembra 1954. Ne brez težav, tudi zaradi skromnega premika meje, ki ga je zahtevala Jugoslavija v lastno korist, in ki je bilo rešeno šele, ko je s svojim predstavnikom stopil v akcijo sam ameriški predsednik Dwight Eisenhower. Petega oktobra 1954 je bil tako podpisan Londonski memorandum, s katerim je Italija dobila v civilno upravo cono A, Jugoslavija pa je ohranila pod svojim nadzorom (tudi civilnim) cono B. S tem pa težav še ni bilo konec, kajti beograjska vlada je smatrala, da je delitev dokončna in da je ločnica med obema conama državna meja, medtem ko je Italija še vedno trdila, da gre samo za demarkacijsko črto, kar pomeni, da se svojim zahtevam glede cone B ni odpovedala. V določenem smislu je treba reči, da sta imeli obe državi prav. Jasno je bilo, da Italijani nimajo možnosti razširiti svoje suverenosti tudi v istrski prostor, z druge strani pa je bilo tudi jasno, da STO na papirju še obstaja. Ni naključje, da je bila izvolitev guvernerja še vedno na dnevnem redu Varnostnega sveta, čeprav o njej niso nikoli razpravljali (Pirjevec, 1985).

Kljub tem razmeram, ki so bile razlog za marsikatero napetost, tudi zato, ker Italija ni dosledno udeleževala svojih obveznosti glede slovenske manjšine, je treba vendar reči, da so se odnosi med državama v naslednjih letih izboljšali in normalizirali. Prvi vidni rezultat tega procesa je bil leta 1955 tako imenovani Videmski sporazum, s katerim sta Rim in Beograd sklenila, da naj postane meja med državama (in ne samo tista med cono A in B) odprta za ljudi, ki ob njej živijo. Uvedli sta poseben režim čezmejnega prehoda, ki je močno ublažil konfliktnost med Italijani in Slovenci in bil predvsem za slednje ogromnega pomena, saj je z ene strani tistim v Jugoslaviji olajšal prehod na Zahod, tistim v Italiji pa dovolil, da okrepijo stike z matično domovino. Šlo je za epohalno dejanje, ki so mu na jugoslovanski strani mnogi nasprotovali, češ da bodo odprto mejo izrabili "notranji in zunanji sovražniki", ki da bodo ogrožali politični sistem. Tem pomislekom sta se postavila po robu Edvard Kardelj in Boris Kraigher, ki sta tudi s pomočjo zunanjega ministra Koče Popovića odločilno pripevala k podpisu Videmskega sporazuma (Vošnjak, 1984, 74). Z njim je Slovenija postala edina republika, ne samo v Jugoslaviji, temveč v vsem socialističnem bloku, ki je imela kolikor toliko odprto mejo s "kapitalističnim" svetom. Seveda tudi na italijanski strani ni manjkalo pomislekov, ki jih je pogojeval še vedno močno razgreti nacionalizem.² Kot pričča udeleženec pri nastajanju Videmskega sporazuma, Jože Šušmelj, je Jugoslavija predlagala, da bi ga podpisali v Gorici, a Italija na to ni pristala, češ da je v mestu položaj prenevarjen, saj da bi zaradi jugoslovanskih avtomobilov z rdečo zvezdo prav gotovo prišlo do incidentov (Poletto, 1974; Šušmelj, 2009).

Kljub pozitivnim premikom, ki jih je v naslednjem desetletju Jugoslavija pospešila z odprtjem svojih meja in odpravo vizumov, je podtalna napetost med državama zaradi nerešenega vprašanja meje med cono A in B še vedno obstajala. Jugoslovanska diplomacija je sicer znova in znova opozarjala, da ga ni mogoče pustiti v nemar, Italijani pa se svoji

2 V tem smislu so v tržaškem lokalnem okolju razumeli investicije slovenskega gospodarstva v podjetja v lasti manjšine zgolj kot osvajanje ekonomskih pozicij pred ponovno jugoslovansko zasedbo mesta (Ramšak, 2014, 739).

zahtevi po coni B niso zmogli odpovedati, čeprav so v njihovem zunanjem ministrstvu odgovorni ljudje dobro vedeli, da gre za izgubljeno bitko. V kolikšni meri je prestiž pogojeval italijanske odnose z Jugoslavijo, kaže incident, ki se je zgodil ob načrtovanem obisku predsednika Tita v Rimu konec leta 1970. Na predvečer njegovega prihoda sta dva desničarska poslanca naslovila na zunanjega ministra Alda Mora vprašanje, kakšen je odnos Italije do cone B. Moro je v zanj značilnem pitijskem stilu odgovoril, da se Italija ne namerava odpovedati svojim legitimnim interesom, kar so v Beogradu tolmačili kot neprijateljsko gesto. Tito je odpovedal potovanje v Rim, v obmejnem prostoru pa je znova prišlo do napetosti in do pouličnih manifestacij (Bajc, 2014, 716). Obe diplomaciji sta sicer v naslednjih mesecih uskladili odnose med državama, tako da je Tito med 25. in 29. marcem 1971 vendarle obiskal Rim, toda po vsej verjetnosti bi se spor glede meje še nadaljeval, če bi medtem Willy Brandt v Zahodni Nemčiji ne zastavil svoje "Ostpolitik", torej politike približevanja socialističnim državam na Vzhodu, katere predpogoj je bilo priznanje meje med Nemčijo in Poljsko na Odri in Nisi leta 1970 (Nečak, 2013). V tem kontekstu je problem italijansko-jugoslovanske meje postal še bolj anahronističen, posebno v očeh Zahoda, ki je s skrbjo gledal na razmere v Jugoslaviji, saj je bilo jasno, da se bo država znašla v krizi, ko bo odšel predsednik Tito. Vsi so v njem namreč videli najpomembnejši kohezijski dejavnik krhke in raznolike jugoslovanske federacije. Pri tem se je bilo bati, da bo Sovjetska zveza, ki je ocenjevala jugoslovanski samoupravni eksperiment z velikim nelagodjem, saj je postavljala pod vprašaj njeno hegemonijo znotraj socialističnega sveta, izrabila krizne razmere po Titovi smrti in v imenu doktrine L. I. Brežnjeva o "omejeni suverenosti" okupirala heretično državo. Kako v tem primeru reagirati, so v sedemdesetih letih precej razpravljali v krogih NATA, pri čemer je bilo jasno, da je ena od šibkih točk Severnoatlantskega zavezništva prav Trst, ki teoretično ni spadal v okvir Italije in ga zato varnostna pogodba ni krila. To bi lahko izrabili Sovjeti in ga zasedli, če bi se odločili vkorakati v Jugoslavijo. Italijanska vlada se je te nevarnosti prav dobro zavedala, kot dokazuje pričevanje pokojnega predsednika države in še prej notranjega ministra Francesca Cossiga, da bi v primeru sovjetske intervencije v Jugoslaviji Italija evakuirala svoje enote iz mesta in ga prepustila Sovjetom.³ Skratka, očitno je bilo, da je treba še odprto mejno vprašanje med Italijo in Jugoslavijo čim prej odstraniti z dnevnega reda, dokler je Tito še živ. Ta nuja, ki je narekovala Washingtonu močan pritisk na rimsko vlado, je bila v ozadju tajnih diplomatskih pogovorov, rezultat katerih so bili Osimski sporazumi, podpisani 10. novembra 1975 (Bajc, 2014, 724; Pirjevec, Klabjan, Bajc, 2006; Škorjanec, 2007). Z njimi je Slovenija po stoletni borbi za svoje meje le dosegla mednarodno priznano ozemeljsko celovitost, ki ji je nato dovolila, da je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja brez prevelikih negotovosti in problemov stopila na pot osamosvojitve.

3 Il Corriere della Sera, 20. 5. 2004: Rivelazione di Cossiga: avremmo lasciato Trieste all'URSS, 35.

ITALIAN AND SOUTH SLAVIC SPACES IN CONTACT:
CULTURAL, NATIONAL, GEOPOLITICAL AND IDEOLOGICAL
INTERTWINMENTS (1848–1975)*Jože PIRJEVEC*University of Primorska, Science and Research Centre
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: pirjevecj@gmail.com

SUMMARY

The fall of the great empires (firstly the Ottoman one, later the Austrian) during the 19th and 20th centuries, and the formation of the national states in the Balkans, where Slovenia partially lies, opened the question of the borders. The different political subjects founded their territorial claims on the historical right, provoking between the neighbours big tensions, often even military clashes. The only partial exception of this rule is the frontier between Italy and Slovenia, reached after a long, more than a century-long process. The conflict between Italians and Slovenians was based, as regards the first on the historical and strategic pretensions, as regards the latter on the natural right, inspired by the 18th century human rights ideas. It is an exceptional case, whose main stages the author analysis in his study. He starts with the “Risorgimento”, the Italian national awakening, showing how the quest of the United Italy's “Eastern” border was formed. At the same time, he describes the parallel awakening of the Slovenian nation, which was poorly known in Italy, where the “Slav” neighbours were considered with contempt as a people without history and therefore without rights. When, after the First World War and the collapse of the Hapsburg Empire, Italy occupied and annexed the southern part of Slovenia, this attitude inspired its policy towards the new subjects, considered culturally inferior and bound to be assimilated, if necessary with violence. This provoked an uprising in the late 1920's and 1930's, followed by the national liberation struggle, when Italy, in alliance with Germany, attacked Yugoslavia, acquiring yet another portion of Slovenian territory. Only after the defeat of Italy in the Second World War, when the Slovenians, thanks to their resistance, acquired the status of a “historical nation”, the border question was solved in a more equitable terms. But also this after a complex diplomatic process, which lasted from 1945 till 1975, and had not just bilateral but multilateral dimensions.

Key words: Yugoslavia, Italy, Littoral, Julian March, ethnical conflicts, peace conferences

VIRI IN LITERATURA

- Contropiano (2014):** Sulle Foibe un giorno per tutti i ricordi. Contropiano. [Http://contropiano.org/articoli/item/22001](http://contropiano.org/articoli/item/22001) (20. 10. 2015).
- Il Corriere della Sera.** Milano, Rcs Quotidiani. 1876.
- DSP (1985):** Dokumenti o spoljnoj politici Socialističke Federativne Republike Jugoslavije. 1947. Vol. I. Beograd, Jugoslavanski pregled.
- TNA-WO – The National Archives, London (TNA), fond War Office (WO).**
- Vošnjak, M. (1984):** Veleposlanikovi zapiski. Maribor, Založba Obzorja.
- Bajc, G. (2014):** Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales, Ser. Hist. Sociol.*, 24, 4, 713–732.
- Ballinger, P. (2003):** *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton, Princeton University Press.
- Biber, D. (1981):** Tito-Churchill: strogo tajno. Ljubljana, Delo.
- Biondich, M. (2011):** *The Balkans: revolution, war, and political violence since 1878*. New York, Oxford University Press.
- Cernigoi, C. (2015):** Le violenze per l’italianità di Trieste. [Http://www.diecifebbraio.info/wp-content/uploads/2015/09/le-violenze-per-trieste-italiana.pdf](http://www.diecifebbraio.info/wp-content/uploads/2015/09/le-violenze-per-trieste-italiana.pdf) (20. 10. 2015).
- Chlebowczyk, J. (1980):** *On Small and Young Nations in Europe: Nation-forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*. Wrocław, Ossolineum.
- Cronia, A. (1958):** *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Padova, Officine grafiche STEDIV.
- Čok, Š. (2015):** Tržaške mestne elite na prehodu iz 19. v 20. stoletje: ustroj oblasti, povezave z Italijo, nacionalno vprašanje. Doktorska disertacija. Koper, Univerza na Primorskem.
- Di Saluzzo, A. (1845):** *Le Alpi che cingono l'Italia considerate militarmente così nell'antica come nella presente loro condizione*. Torino, Mussano.
- De Castro, D. (1981):** *La questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste, Lint.
- Godeša, B. (2014):** Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovenskem/jugoslovanskem partizanskem gibanju (1941–1945). *Annales Ser. Hist. et sociol.*, 24, 4, 749–762.
- Hametz, M. (2005):** *Making Trieste Italian, 1918–1954*. Rochester, Boydell&Brewer.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** *Zgodovina Slovencev v Italiji, 1866–2000*. Ljubljana, Nova revija.
- Kann, R. A. (1964):** *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Vol. I*. Graz – Köln, Böhlau.
- Klabjan, B. (2013):** “Partizanska pokrajina”: partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem. *Acta Histriae*, 20, 4, 669–692.
- Kolstø, P. (2002):** *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo, Institut za istoriju u Sarajevu.
- Kosmač, M. (2015):** Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja: problematika meje in “obramba italijanstva”. *Acta Histriae*, 2015, 4, v tisku.

- Mazower, M. (2008):** *Balkan: od konca Bizanca do danes*. Ljubljana, Krtina.
- Mirković, M. (1981):** *Tri etničke linije*. V: Josip Broz Tito. Zagreb, JAZU.
- Nečak, D. (2013):** *Ostpolitik Willija Brandta in Jugoslavija*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Pierazzi, G. (1971):** *Il mondo jugoslavo allo specchio della stampa veneziana negli anni 1848–49*. *Italjug*, 1, 11, 18–23.
- Pirjevec, J. (1977):** *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*. Venezia, Marsilio.
- Pirjevec, J. (1979):** *Ivan Cankar e Gabriele D'Annunzio*. V: Dell'Agata, G., De Michelis, C. G., Marchesan, P. (ur.): *D'Annunzio nelle culture dei Paesi Slavi*. Venezia, Marsilio, 179–183.
- Pirjevec, J. (1985):** *Tržaški voz. O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945–1980*. Trst, ZTT.
- Pirjevec, J. (2007):** *“Trst je naš!” Boj Slovencev za morje*. Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (2011):** *Tito in tovariši*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pirjevec, J. (2012):** *Fojbe*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pirjevec, J., Klabjan, B., Bajc, G. (ur.) (2006):** *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitve leta 1975*. Koper, Založba Annales.
- Pirjevec, J., Ramšak, J. (2014):** *Od Mašuna do New Yorka. 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*. Koper, Univerzitetna založba Annales. <http://www.zrs.upr.si/monografije/single/od-masuna-do-new-yorka-20-stoletje-skozi-pricevanja-stirih-slovenskih-diplomatov-1885> (20. 10. 2015).
- Poletto, S. (1974):** *Convegno di studi sui problemi della minoranza slovena*. Gorizia, Provincia di Gorizia.
- Ramšak, J. (2014):** *“Socialistična” gospodarska diplomacija: dejavnost Socialistične republike Slovenije na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980*. *Annales, Series hist. et social.*, 24, 4, 733–748.
- Reill, K. D. (2012):** *Nationalists who feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*. Stanford, Stanford University Press.
- Režek, M. (2005):** *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem*. Ljubljana, Modrijan.
- Rožac Darovec, V. (2010):** *Narod, država in identitete v obmejnih prostorih*. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 217–228.
- Salvemini, G. (1999):** *La vittoria mutilata*. V: Belardelli, G. et al. (ur.): *Miti e storie dell'Italia unita*. Bologna, Il Mulino, 101–106.
- Škorjanec, V. (2007):** *Osimska pogajanja*. Koper, Založba Annales.
- Šušmelj, J. (2009):** *Trpko sosodstvo: nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001*. Trst, ZTT.